

VIESTNIK

HRVATSKOGA

ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA.

Rimske Thermae u Mitrovici (Syrmium).

(Sa tablom I.)

Travnja g. 1884, u što se je g. Sadar, upravitelj kaznionice u Mitrovici, bavio tim, da izravna nepravilnosti dvorišta iste sgrade, radnici iznenada naidjoše na sjevernom okraju toga dvorišta uz zid staja ondješnjega poreznoga ureda dvie stope duboko na oveću podzemnu prostoriju stuboki zapremljenu. Sadar dade namah odkriti sav dio te prostorije, koj se u onom dvorištu nalazio; dalje nije mogao, pošto su neposredno sliedile pomenute staje. (V. Tab. I. pod I.). Tako odkriveni dio prikazivao se je kao svršetak četverouglaste prostorije, u kojoj bjaše pet stuboka uzporeda nastavljenih, svaki 1.05 m. dug, 0.67 m. širok i 1.02 m. visok. Prostor prazan od stuboka do stuboka te od stuboka do zida sve naokolo bjaše 0.35 širok, tako da se jedva čovjek po tom prostoru kretati mogao. Izvanski zid, južno dug 6.34 m. a širok 1.0 m., bjaše čvrsto i pravilno od opeka sazidan. Velike ploče od pjeskulje pokrivale su nutarnji prostor od studoka do stuboka i od stuboka do zida; povrh pako tih ploča i stuboka sliedila je naslaga, 0.40 m. visoka, betona, koj je služio kao pôd nadstojećih dvorana. Od stjena ovih dvorana pokazali su se sačuvani gdjegdje samo dolnji ostanci crveno bojadisani, a tu nalegla zemlja 0.50 m. debela. Prazni prostor nutarnji bjaše dakle neodušan, čvrsto zatvoren. Samo lievo napram prvomu stupu u okrajnom zidu pokaza se uložina, kroz koju mogao je nutrnji zrak uzaći ili vanjski unići; ali se nije moglo saznati, jeda li je van sgrade izdušivao ili u koju gornju prostoriju što je vjerojatnije, da ju topli, pošto se našao u cielosti samo dolnji nje dio. U tom nutrnjom prostoru već s prva opazile su se dvie peći na svod, a kašnje i u drugih podzemnih prostorijah više

njih, gdje se ložilo, sastavljene kao da su prokopi, u otvoru 0.60 cm. vis. i toliko šir., s čega sve untrnje stiene i stuboki bijahu od dima čadjavi.

Gradsko poglavarstvo u Mitrovici izvesti u kratko o tom otkriću Vis. Vladu 9 svibnja 1884, priloživ nacrt svog inžinira Popovića od onog komada, koj se prvo odkrio bio u dvorištu pomenute kaznionice (tlovid i prosjek). U tom izvještaju izpoviedalo, da ta podzemna sgrada »ima osobiti oblik, bez da je moguće konstatovati, na koju je svrhu ista služila. Zidovi su vrlo temeljno izvedeni, nu sasvim opaljeni, što bi možda pravo dalo na zaključak, da su se ovde rimski mrtvaci spaljivali, pošto je cjela zgrada, kako se iz materijala njenog vidi, rimske proveniencije ecc«. Dodavalo pako : »na svaki način od velike bi koristi bilo po poznavanje rimskih starina u našoj domovini, odnosno na zemljištu nekadanjeg Sirmiuma, da se ova za sada u svojem objemu i cjeli nepoznata rimska zgrada izpita, jer sudeć po njenoj formi, teško će se ista u onako dobro održanom stanju igdje više naći, te bi se možda neizpitanjem iste propustila zgodna prilika, da se u rimski kulturni život pogled baci, i možda koja do sada tavana točka njihovog života izpita«. Želilo je napokon, neka Visoka Vlada u ovom pogledu dalje odredbe učini.

Vis. Vlada, kako je dobro poznato, za Vončine uvijek spremna, da prosvjetne svrhe podupre, još 28 svibnja dostavi taj zanimivi spis ravnateljstvu arkeol. odjela nar. muzeja s pozivom, neka izvesti, imali ono otkriće u Mitrovici kakovu arkeol. vrijednost, i da li je prema tomu potrebno, da se učuvanje onih ostanaka odredi. Ravnateljstvo, u isto doba o svem i u istom smislu obavieščeno od svoga povjerenika u Mitrovici Ignjata Junga ondješnjega učitelja, odvratu 25 lipnja, da se na dosadašnjih podacih, svakako veoma zanimivih, nedaje ipak izreći konačni sud o arkeol. vrijednosti onih ruševina; da te podatke treba pomnožiti nastavljenjem izkapanja u pravcu već otkritih tragova, pošto ono otkriće svakako zaslužuje, da se pobliže izpita.

Da se dakle podatci pomnože i po njih upoznaje pravo zvanje ove podzemne sgrade, trebalo je svakako nastaviti izkapanje sve dalje k sjeveru, ali su to priečile stajе poreznoga ureda dizuće se uz sjeverni bok dvorišta kaznionice. Trebalo je ili te stajе srušiti, ili u njih i iza njih u dvorištu poreznoga ureda izkapanje nastaviti. U tu svrhu Vis. Vlada 4 stud. 1884 obrati se na predsjedništvo

financ. ravnateljstva u Zagrebu s molbom, neka odredi, da one staje budu predane g. Sadru, koj bi izkapanje nastavio. Financ. ravnateljstvo pozva sada porezni ured u Mitrovici, neka o stvari obavjesti; a ovaj, da uspjeh otežća, odvrati 27 studena, da se otkrivena podzemna sgrada širi sve naokolo i nadaleko i izpod sama poreznoga ureda i poreznikova stana, te da je od potrebe radi točnih izvoda poslati na lice mjesta vještaka, koj bi imao stvar prosuditi i predlog učiniti, dali je vrijedno izkapanje nastaviti, a istom tada da bi se mogla dalja odredba učiniti o stajah. Uslied toga Vis. Vlada 23 siečnja 1885 dostavi muzeal. ravnateljstvu sve spise spadajuće na ovu razpravu s pozivom neka podnese obrazloženo mnijenje o dalnjem radu u ovom poslu. Ravnateljstvo u svom odgovoru od 7 veljače, razloživ o stvari u obće, i uztvrdiv, da se bez dvojbe radi o otkriću glavne kupelji u Syrmiumu, da su ove vrsti spomenici, dobro sačuvani, veoma rjedki, te da toga radi ovaj naš zaslužuje da se odkopa; prista na predlog porez. ureda da se pošalje vještak u Mitrovicu, koj bi na licu mjesta sve razvidio i rzsudio, i putem pokusnih izkapanja, amo tamo na onom zemljištu a za sada bez kvara okolo stojećih zdanja izvedenih, ušao u trag spomenikom, koji bi jasno i razgovietno zasviedočili, da su one Sadrove odkopine uprav djelovi veoma obsežne javne kupelji Syrmiuma.

Vis. Vlada, uvaživši ovo mnijenje podpunoma, 14 svibnja naloži podpisanomu, neka si predloženim načinom pribavi na licu mjesta točne podatke o zvanju one podzemne sgrade, i u svoje vrieme podnese izvješće i predlog o dalnjem radu. Uslied toga riešenja podpisani prodje u Mitrovicu. Proučivši najprije položaj sve naokolo, obrati se na ondješnjega poreznika, nekog Kneževića, i prijavi mu, da će u dvorištu njegova ureda prvo pokusno izkapanje obaviti. Knežević, akoprem dobro upućen o svem dojakošnjem dopisivanju medju Vis. Vladom i financ. ravnateljstvom u ovom poslu, uzprotivi se i nedopusti mu, da ovaj pokus izvede, čega radi trebalo brzobjaviti financ. ravnateljstvu u Zagrebu, neka Kneževića na red pozove. I tim se sve zaprieke uklonile.

Prvi pokus izkapanja pod ravnanjem podpisanoga bje dakle izveden u dvorištu poreznoga ureda. u kutu nablizu staje i zida, koj dieli ovo od dvorišta domobranske vojnare (v. Tab. I. pod III.), i tu na tri metra dubljine prikaza se zid metar širok, koj je lievo vodio u samu staju, a desno u dvorište pomenute vojnare. Uz taj zid sa strane dvorišta porez. ureda nenadje se nikakva traga ma kakove

gradje; te se toga radi nastavi izkapanje najprije *lievo* u staji (Tab. I. pod II.). Tu se na pol métra duboko očitova nastavak okrajnoga zida odkrita u dvorištu kaznionice (pod I.), na kom gori uz nutrunji rub ležale su još na svom mjestu tvrdo uzidane vodovodne cievi, jedna u drugu zabodene. Mal ne po sriedi dizao se poprieko zid isto onoliko kao okrajni debeo, te s jedne i s druge strane njegove prikazaše se prostorije sa stuboki (*suspensurae*) u onom istom razmjerju i obliku, kao što u dvorištu kaznionice. I ovdje pet stuboka desno i lievo, te iste daljine od stuboka do stuboka, i od stuboka do zida. Tako smo imali tri prostorije uzporeda nastavljene, u svem sasvim slične. Sada pako da se vidi, koliko se i *desno* pružao onaj zid odkrit u dvorištu poreznoga ureda, kopalo se dalje uslied dozvole domobranskoga majora g. Fedora Radoševića pravcem istoga zida u dvorištu domobran. vojnare. I tu se opet prikazao onaj isti način gradnje kao što u staji i u dvorištu kaznionice, ali u većem obsegu. I ovdje stuboki, ali jih mjesto pet po sedam u dvostrukom redu te razne veličine i dva prosječena. I ovdje na zidu u istoj daljini i dubljini odkrite su četiri peći (Tab. I. Prosjek EF) i po jedan odušak sa strane, kroz koje prolazila para u gornje prostorije. Nutrnje praznine isto su i ovdje gori pjeskuljastimi pločami začepljene, a iznad njih i stuboka debela naslaga betona. Ovdje iznad betona našli su se amo tamo po krajevih crveno bojadisani ostanci stiena onih dvorana, koje su se odozgor širile, i dvojna vrata.

Vjerojatno, da one tri prostorije uzporedno tekuće u dvorištu kaznionice i u staji (pod I. II.) bjahu *hypocaustum* za ženski *caldarium*, a ona poveća u domobr. dvorištu (sa još možda drugimi do sada neodkritimi) *hypocaustum* za muški *caldarium*, pošto je poznato, da su se u svih većih kupeljnih žene odjeljeno od muškaraca kupale.

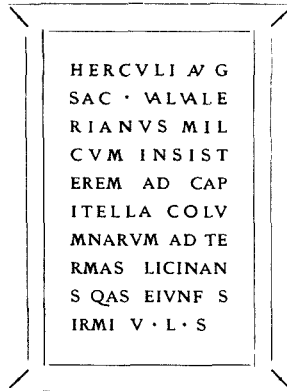
Dosadašnjimi izkapanji odkrio se je jedino mali odjelak čitave sgrade, i od toga samo dio podzemnoga prostora, gdje se je u velikih pećih na svod kao prokopih proizvodjala vrućina, koja je toplila nadpostavljene dvorane te i vodu, koja je kroz cievi tekla u kupatila. Ova strana u rimskih bud i pomanjih i sukromnih kupeljnih zvala se *Hypocaustum*. Kako je poznato, u većih javnih kupeljnih rimskih, kakovih je svaki znatniji grad imao ne malo, bjahu ponajmanje tri velike dvorane, naime *caldarium*, *frigidarium*, i medj njimi *tepidarium*, a kadkada do ovoga i *laconicum* (parna kupelj). Izpod *caldarium* nalazio se je *hypocaustum*, koj se više put sterao

bar donekle izpod *tepidarium* i *laconicum*. Gdje nebjaše osobitoga mjesta za svlačenje (*apodyterium*), mazanje (*unctorium*) i za struganje (*destrictarium*), to se obavljalo u *tepidarium*. Od *caldarium* našli smo samo ostanke; trebalo bi sada dalje kopati u dvorištu porez. ureda i domobr. vojnare, da se otkriju i ostale dvie dvorane, *tepidarium* i *frigidarium*, a možda i još druge, koje su služile za gombanje i za druge zabave, jer su se Rimljani i u kupališta sastajali, da u veselju vrieme probave. Akoprem se dobro zna, te i spomenici kažu, da su se javne kupelji izticale i odlikovale silnim blagom u kipovih, u slikah na ljepu, u mozaikih itd., u ovih Syrmiama jedva nade da bi se što osobita otkrilo. Od polovice petoga stoljeća pa u naprieda Sirmium bjaše višekrat od barbarskih naroda napadnut i razoren. I ove njegove kupelji postadoše žrtvom tih navala; te se i u otkritom *hypocaustum* vide očiti tragovi kašnjemu okrpavanju.

Ovi ostanci naše kupelji podpunoma se slažu sa ostanci rimske kupelji otkritimi u španjolskom gradu *Italica*, koje opisa Dimitrije *de los Rios* u: *Annali dell' Instituto di corrispondenza archeologica. Roma 1861 p. 375. Tav. d' agg. R.*

Kada su prvo ove kupelji podignute još sada se ustanoviti neda, pošto nemamo spomenika, koji bi nas na to uputili. Za naše radnje izkopalo se je sjaset svakojakih rimskih opeka, ali jedva dvie su nosile pečat. Ove se sada čuvaju ovdje u narod. arkeol. muzeju. Jedna ima aisc kao obično na opekah u Sisku našastih i ondje pravljenih. Druga ima u zločestom ali izviestnom pismu LEG VII CL II S. *Legio VII. Claudia* ili *Claudiana* stanovala je dugo u gornjoj Mesiji, a dolazi i na novcih Septimija Severa i Galijena. Nije pako poznato, da je i ma kada svoje stanove imala u dolnjoj Panoniji. Ono s na kraju pečata po svoj prilici značit će *Severiana*, kao što se nalazi u nadpisu našastu u Nisu (*Naissum*) od god. 225 (*C. I. L. III. p. 267. n. 1676*). Obe dvie te opeke nadjene su dva metra duboko. Našlo se i nekoliko bakrenih novaca, svi u lošom stanju, ali se vidi ipak jasno, da potiču iz početka IV. stoljeća.

Nego tu nedavno otkrit je u Dalmaciji na otoku Braču pol sata iznad Spljetske u mjestu nazvanu *Plate* liepi stup sada čuvan u Spljetskom muzeju sa sljedećim dobro uzdržanim nadpisom:

Izdao ga slavno poznati prof. O. Hirschfeld u *Archaeol. — epigraphische Mittheilungen aus Oestereich-Ungarn. Jahrg. IX. Heft 1. s. 20—25* (Sr. Viestnik 1885 str. 124. — *Bullcttino di Archeologia e Storia Dalmata decembre 1885 p. 201.*). Po njem Mommsen čita ga ovako: *Herculi Aug(usto) sac(rum). Val(erius) Valerianus mil(es) cum insisterem ad capitella columnarum ad t(h)ermas Licin(i)an(a)s QAS EIVNF Sirmi v(otum) l(ibens) s(olvi)*. Ono QAS EIVNF po istom Mommsenu moglo bi se čitati: *q(u)as* oder vielmehr *q(u)a[e] fun(t)*. *Quas* mjesto *que* obična pogrješka one dobe, te E M. F, a F M. T bile bi pogrješke rezbarove, kakovih za onda ima sjaset ū nadpisih.

Da je car *Licinius* u *Syrmiu* stanovao potvrđuje *Anonymus Vales. 16: Licinius . . . pervolavit ad Sirmium, sublata inde uxore ac filio et thesauris, tetendit ad Daciam*. Počeo je dapače vladati uprav u Panoniji god. 307; pobjegao je iz *Syrmiu*na u *Daciju* g. 314, a umrie udavljen g. 323. Po tom ove kupelji, ako se uprav ovaj nadpis njih tiče, kao što mi tvrdo mislimo, sazidane bi bile medj god. 307—314 po *Is.* ili najmanje u mnogom tada popravljene i popunjene.

Napokon dužnost nam je zahvaliti se najtoplije svim onim, koji su veledušno svoju pripomoć pružili za ovih pokušaja, poglavito kr. financ. ravnateljstvu u Zagrebu, te gospodi u Mitrovici: Sadru upravitelju, kaznionu, Paju Mileru opatu i župniku, gradonačelniku Milekiću, Fedoru Radoševiću domobr. majoru, Popoviću grads. inžiniru, a navlastito Ignjatu Jungu učitelju i muzeal. povjereniku, koj nam je i ovdje priloženi nacrt dosadašnjih izkapanja veoma točno napravio.

S. Ljubić.